

Ліховіцький Я. О.,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права
Ужгородського національного університету

ОСОБЛИВОСТІ МЕХАНІЗМУ НАСИЛЬНИЦЬКОГО ПЕРЕВИЩЕННЯ ВЛАДИ АБО СЛУЖБОВИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ПРАЦІВНИКАМИ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню особливостей механізму кримінального насильства у сфері службової діяльності працівників Державної кримінально-виконавчої служби України. Встановлено, що прийняття рішення про застосування насильства та планування відповідного злочину зазначеним працівником виявляють залежність від: особистості потенційної жертви злочину, її взаємин зі злочинцем; обсягу владних, службових повноважень працівника; наявності знарядь злочину, а також імовірних свідків. Реалізація прийнятого рішення передбачає скорочення дистанції з жертвою та безпосереднє застосування насильства. У більшості випадків мотивування злочину винним приймаються до уваги власні службові обов'язки.

Ключові слова: працівник Державної кримінально-виконавчої служби, механізм, злочин, перевищення, службові повноваження, насильство.

Постановка проблеми. Феномен насильства – один із найбільш деструктивних елементів соціогенезу. Він має універсальну проникаючу здатність: від інституту сім'ї до міждержавних відносин. Його природа укорінена в самій людині та, як наслідок, – у культурі людства загалом. Тому й не дивно, що насильницькі практики в більшій чи меншій мірі виявляються живучими й у тих соціальних структурах, які покликані стримувати його поширення, зокрема – через загальносоціальний чи спеціалізований кримінально-превентивний вплив. Відтворюючись у функціональних осередках державної влади, насильство є суттєвим фактором їх деінституціоналізації, делегітимізації держави в цілому. У цьому контексті особливе занепокоєння викликають насильницькі злочини, що вчиняються працівниками Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВС). За своїм змістом ця служба спрямована на реалізацію широкого спектру завдань у сфері протидії злочинності і запобігання злочинам. Саме тому кримінальна активність персоналу ДКВС, а надто насильницький її сегмент, має подвійний соціально-деструктивний, криміногенний ефект, що проявляється як у безпосередніх суспільно небезпечних наслідках (щодо жертв злочинів), так і в опосередкованих – у вигляді дисфункції ДКВС, самодетермінації злочинності. Запобігання ж цим злочинам вимагає попереднього формування системи наукової інформації описового і пояснювального значення.

Стан дослідження. Проблеми запобігання злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів, у тому числі і ДКВС, розглядалися О.М. Джужею, О.О. Дудоровим, В.О. Глушковим, М.І. Карпенком, О.Г. Кальманом, О.Г. Колбом, О.А. Мартиненком, М.І. Мельником, О.С. Новаковим, М.І. Хавроном, О.В. Шевченком, О.Ю. Шостко, С.В. Якимовою та іншими науковцями. Визначаючи суттєвий внесок означеної плеяди кримінологів, криміналістів, фахівців у галузі

кримінально-виконавчого права в розробку заявленої проблематики, варто, тим не менш, вказати на практичну відсутність окремої уваги до теоретико-прикладних аспектів механізму насильницького перевищення влади або службових повноважень працівниками ДКВС.

Метою статті є встановлення, опис та пояснення особливостей механізму насильницького перевищення влади або службових повноважень працівниками ДКВС.

Виклад основного матеріалу. В основі насильницьких злочинів, в якій би сфері суспільних відносин вони не відтворювались, перебувають загалом добре досліджені в кримінологічній науці мотиви домінування (в тому числі й самоствердження, помсти), експансії, агресивні реакції заміщення, патопсихічні стани й процеси [1, с. 410–436; 2, с. 343–365 та ін.]. У цьому сенсі мотиви та мотивація насильницького перевищення влади або службових повноважень працівниками ДКВС не вирізняються специфікою. Натомість мають низку особливостей стадії прийняття рішення про вчинення злочину та безпосередньої кримінальної активності, на яких доцільно сфокусувати увагу в цій статті.

Прийняття рішення про застосування насильства та планування відповідного злочину у сфері службової діяльності з боку працівника ДКВС виявляє залежність від кількох чинників:

1) особистості потенційної жертви злочину, її взаємин зі злочинцем. Тут можливо виділити кілька кримінологічно значущих варіацій системи відносин особи злочинця та жертви:

– злочинець та працівник ДКВС мають умовно тривалі міжособистісно конфліктні відносини, в тому числі й на особистому (позаслужбовому) підґрунті, що сформувалися: а) до набуття засудженим статусу учасника кримінально-виконавчих відносин, який у межах останніх взаємодіє з працівником ДКВС; б) після набуття такого статусу, але коли конфлікт виникає та розвивається під час відбування покарання (утримання під вартою) протягом тривалого часу без принципового вирішення. У цій ситуації, як правило, відбувається ретельне планування злочину, вибір оптимального місця, засобів для його вчинення, підбір виконавців та/або співвиконавців (за умови групового злочину), способів маскування, в тому числі й із попереднім створенням певних юридичних підстав до застосування сили: попередня провокація засудженого на неправомірну поведінку, висунення вимог до його поведінки, які завідомо для працівника ДКВС із тих чи інших причин виконати ним бути не можуть, інсценування правопорушень із його боку (зберігання заборонених речей із подальшим опором працівникам установи виконання покарань тощо) і т.п. Одним із ключових моментів, що планується, є забезпечення відсутності свідків з числа як інших засуджених, так і колег, на потурання з боку яких працівник ДКВС розраховувати не може;

– злочинець та працівник ДКВС мають умовно нетривалі міжособистісно конфліктні відносини. Вчинюване на-

сильницьке перевищення влади або службових повноважень характеризується як ситуативний, імпульсивний злочин. Оскільки конфлікт міжособистісний, то винний, як правило, керується мотивом самоствердження, або ж змішаними мотивами – домінування, помсти. Ретельне планування, обдумування злочинних дій для цієї ситуації не властиве. Рішення про вчинення злочину та його реалізація мають мінімальний проміжок часу;

– злочинець та працівник ДКВС взагалі не мають міжособистісно конфліктних відносин:

1) рішення про вчинення насильницького перевищення влади або службових повноважень приймається працівником ДКВС із метою хибного забезпечення виконання своїх службових обов'язків та власного самоствердження. Наприклад, із метою покарати засудженого за порушення режиму;

2) рішення про вчинення насильницького перевищення влади або службових повноважень приймається працівником ДКВС на виконання злочинного наказу керівника (начальника) по службі. У такому випадку підлеглий, який вдається до застосування насильства по відношенню до засудженого (наприклад, через продовження фактичного утримування його в ДІЗО при спливу передбачених законом термінів та, таким чином, незаконного позбавлення волі), усвідомлює, що відмова від виконання подібного наказу тягнучим за собою низку несприятливих для себе наслідків по службі: позбавлення премії, накладення дисциплінарного стягнення, звільнення за дійсними чи штучно створеними приводами.

У цьому аспекті суттєвим криміногенним фактором, який спонукає до остаточного прийняття рішення про вчинення злочин, виступає попередня злочинна діяльність працівника ДКВС, про яку відомо його начальникові. Згода на вчинення наступного злочину таким працівником є необхідною умовою збереження в таємниці фактів протиправної діяльності з його боку. Таким чином, основним мотивом такого злочину є забезпечення безпеки. Йдеться про захисну мотивацію;

3) наявного обсягу владних, службових повноважень взагалі. Визначаються, виходячи із загального статусу, працівниками правоохоронного органу, а також функціональних обов'язків, конкретної зони відповідальності по службі. Останні, по-перше, визначають межі потенційних жертв злочину серед контингенту засуджених (утримуваних під вартою) та, по-друге, формують спектр дійсних чи маскувальних цілей злочинних дій, які виходять із переліку службових завдань працівника ДКВС як суб'єкту кримінально-виконавчих відносин;

4) службових повноважень по відношенню до потенційної жертви в конкретній ситуації. На цьому етапі йдеться вже про персональне визначення жертви та проєкцію повноважень працівника ДКВС на її життєдіяльність, правову та/або протиправну поведінку як кореспондуючого суб'єкта кримінально-виконавчих відносин;

5) наявності чи відсутності спеціальних засобів чи інших предметів як знаряддя злочину;

6) наявності чи відсутності імовірних свідків можливого злочину як із боку інших засуджених (утримуваних під вартою), так і з боку колег по службі; їх характеристика щодо прогнозованої події злочину: можливість надати свідчення проти особи злочинця в майбутньому, особиста зацікавленість (наявність реального чи потенційного конфлікту із працівником ДКВС, який приймає рішення про вчинення злочину, планує його) у розголошенні таких відомостей тощо.

Реалізація прийнятого рішення передбачає:

1) скорочення дистанції (у фізичному значенні) із жертвою (засудженим): а) виклик засудженого до запланованого місця (службовий кабінет, інше приміщення), що здійснюється в порядку, передбаченому чинним законодавством та формально – у зв'язку з реалізацією службових обов'язків по відношенню до засудженого; б) очікування засудженого в певному запланованому місці на території колонії. У цьому випадку працівник ДКВС не використовує своє службові повноваження для виклику засудженого, чим забезпечується додаткове маскуванню злочинних дій, мінімізації слідів (в тому числі ідеальних) злочину; в) ситуативне скорочення дистанції внаслідок збігу місця положення засудженого та працівника ДКВС. Останнє, як правило, властиве для злочинів, вчинення яких заздалегідь не планується, в тому числі й імпульсивних: застосування насильства під час виведення, заведення до камери, перебування засудженого в службовому кабінеті особи злочинця за іншими приводами, не пов'язаними з насильницьким перевищенням влади і т.п.

Разом із тим варто зауважити, що в залежності від конкретного способу насильства по відношенню до засудженого працівником ДКВС може здійснюватися на скорочення дистанції, а, навпаки, її розрив. Йдеться, зокрема, про ті випадки, коли для заподіяння шкоди здоров'ю засудженого (утримуваному під вартою) він поміщається в певні місця, приміщення: з низькими температурами; до інших засуджених (утримуваних під вартою) з метою умисного створення ситуації загрози його життю і здоров'ю через заздалегідь відомий конфлікт між ними тощо;

2) безпосереднє застосування насильства: фізичного (переважають заподіяння легких тілесних ушкоджень) психічного (у виді погроз заподіяння фізичного насильства). Загалом механізм безпосереднього насильницького впливу на засуджених з боку працівників ДКВС вимагає окремого дослідження через вельми широкий спектр застосовуваних засобів (у тому числі й спеціальних засобів), місць вчинення насильницьких злочинів, використання співучасників тощо.

Посткримінальна поведінка насильницького перевищення влади або службових повноважень із боку працівника ДКВС передбачає, як правило, комплекс заходів, спрямованих на залякування жертви злочину чи його очевидців про небажані для них наслідки у випадку розголошення факту насильницького впливу. Часто такі дії мають характер окремого злочину, перевищення влади чи службових повноважень, супроводжуються самостійною формою психічного насильства – погрозами, а також притягненням у «превентивних цілях» до дисциплінарної відповідальності відповідної категорії засуджених. У залежності від особистості злочинця на цій стадії індивідуальної злочинної поведінки можуть формуватися або ж закріплюватися (у випадку наявності кримінального досвіду застосування насильства) механізми психологічного захисту – комплекси раціональної самовиправдовувальної аргументації, що сприяють емоційному урівноваженню через рефлексивне задоволення потреб у самоактуалізації та соціальній безпеці.

Аналіз та узагальнення судової практики про насильницькі злочини у сфері службової діяльності, які вчиняються працівниками ДКВС, дає можливість дійти висновку: *під час прийняття рішення про застосування насильства до потерпілого в більшості випадків винним беруться до уваги власні юридичні обов'язки як керівне начало, як основа мотивування в конкретній ситуації.* Зокрема, в 95% ці злочини вчиняються з метою реалізації своїх службових обов'язків щодо припинення

правопорушення (зокрема, порушень режиму) з боку засуджених, запобігання та розкриття злочинів, вчинених ними. Разом із тим психологічна природа злочинів означеної категорії досить часто характеризується змішаними мотивами, включаючи домінування та помсти.

Показовим у цьому контексті є випадок, що стався 20.04.2011 року в Маневицькій ВК № 42. У цей день старший оперуповноважений сектору організації оперативної роботи управління УДДУПВП у Волинській області в період часу з 20 год. 15 хв. до 20 год. 40 хв., перебуваючи в службовому кабінеті начальника Маневицької ВК № 42, явно виходячи за межі наданих йому повноважень щодо застосування фізичної сили до засудженого, за відсутності для цього будь-яких підстав, оскільки засуджений виконував сі вимоги персоналу установи, будь-якого опору не чинив, його руки були заведені назад за спину і на них були одягнені наручники, під час з'ясування причин та обставин його втечі з місця відбування покарання умисно наніс останньому один удар лівою ногою в область живота, чим заподіяв закриту тупу травму живота у вигляді забою підшлункової залози. Після цього начальник Маневицької ВК № 42 у вищевказаному кабінеті з метою принизити особисту гідність зазначеного засудженого примусив його стати на коліна та просити вибачення за вчинену ним 15.03.2011 року втечу з установи виконання покарань. Крім того, начальник колонії, діючи з вищевказаною метою, а також щоб завдати фізичного болю засудженому, примусив останнього рухатися перед працівниками Маневицької ВК № 42 на колінах із власними кросівками в зубах зі свого службового кабінету, що розташований на другому поверсі, по бетонній підлозі та сходинок маршу на перший поверх у приміщення № 2, внаслідок чого той отримав легкі тілесні ушкодження. 21.04.2011 року о 06 год. 30 хв. внаслідок отриманого забою підшлункової залози засуджений помер [3].

Висновки. Таким чином, спеціальний правовий статус працівника ДКВС, який стає на шлях вчинення насильницького злочину, є одним із визначальних чинників змішаної, об'єктивно-суб'єктивної природи, що на індивідуальному рівні детермінує злочинну поведінку. Саме цим і визначається специфіка механізму насильницького перевищення влади або службових повноважень, які вчиняються працівниками ДКВС. Останнім, таким чином, притаманна усвідомлена чи-то підсвідомо афіліація себе із державною, але персоніфікованою в площині кримінально-виконавчих відносин, а тому цілком конкретною, владою. Цьому сприяє офіційний статус та його зовнішні атрибути: формений одяг, спеціальні засоби, вогнепальна зброя, територіальна диференціація місця розташування по відношенню до засуджених.

Значну роль у механізмі насильницького перевищення влади або службових повноважень працівниками ДКВС відіграє особистість жертви (засудженого), її конкретне місцезнаходження, наявність чи відсутність свідків, а також спеціальних та інших засобів, що можуть бути використані працівником ДКВС для заподіяння тілесних ушкоджень. Перспективи подальших досліджень за цим напрямом вбачаються у виявленні

та описі змісту й форм насильства, що застосовується працівником ДКВС до засуджених, а також ролі віктимної поведінки останніх в генезі кримінальної активності аналізованого виду.

Література:

1. Ігнатів О.М. Протидія загальнокримінальній насильницькій злочинності в Україні / О.М. Ігнатів. – Харків : Діа Плюс, 2013. – 650 с.
2. Храмов О.М. Кримінально-правове та кримінологічне забезпечення охорони особи від насильства / О.М. Храмов. – Харків : Ніка Нова, 2015. – 472 с.
3. Вирок Маневицького районного суду Волинської області : Справа № 164/160/13-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/44497148>.

Лиховицький Я. О. Особенности механизма насильственного превышения власти или служебных полномочий работниками государственной криминально-исполнительной службы Украины

Аннотация. Статья посвящена исследованию особенностей механизма криминального насилия в сфере служебной деятельности работников Государственной уголовно-исполнительной службы Украины. Установлено, что принятие решения о применении насилия и планирование соответствующего преступления указанными работниками обнаруживают зависимость от: личности потенциальной жертвы преступления, её взаимоотношений с преступником; объема властных, служебных полномочий работника; наличия орудий преступления, а также возможных свидетелей. Реализация принятого решения предусматривает сокращение дистанции с жертвой и непосредственное применение насилия. В большинстве случаев мотивирование преступления виновным принимаются во внимание его служебные обязанности.

Ключевые слова: работник Государственной уголовно-исполнительной службы, механизм, преступление, превышение, служебные полномочия, насилие.

Likhovitsky Ya. Features of the mechanism of violent abuse of power or official powers of employees of the State Criminal Executive Service of Ukraine

Summary. The article is devoted to research of peculiarities of the mechanism of criminal violence in official activities of officers of State Criminal Executive Service of Ukraine. It ascertains dependence between officer's determination to apply violence and planning corresponding crime and the following factors: personality of potential victim of a crime, his/her relationship with the criminal; extent of criminal's official authority; availability of criminal instrument and presence of probable witnesses. Implementation of the taken decision includes decrease of the distance with the victim and immediate application of violence. In most instances criminal's motivation encompasses his/her official authority.

Key words: officer of State Criminal Executive Service, mechanism, crime, abuse, official authority, violence.